¤ÉSSÉÉ EòÒ EòSÉÒ, ¤ÉSSÉÉ EòÒ Eò±É¨É

एकलव्य का प्रकाशन

एकलव्य का प्रकाशन

]¨É¯û
Temru

¤ÉSSÉÉ EòÒ EòSÉÒ, ¤ÉSSÉÉ EòÒ Eò±É¨É

{ÉºiÉEòÉ±ÉªÉ B´É MÉÊiÉÉ´ÉÊvÉ EòÉªÉGò¨É, BEò±É´ªÉ uÉ®É ºÉEòÊ±ÉiÉ

+|É±É 2012 / 3000 |ÉÊiÉªÉÉ
EòÉMÉVÉ: 80 gsm ¨É{ÉÉ±ÉÊ|ÉÉ ´É 210 gsm {É{É® ¤ÉÉb (Eò´É®)
{É®ÉMÉ <ÊxÉÊ¶ÉBÊ]´É, ºÉ® ®iÉxÉ]É]É]ºÉ] Eò Ê´ÉkÉÒªÉ ºÉ½ªÉÉMÉ ºÉ Ê´ÉEòÊºÉiÉ

ISBN: 978-93-81300-42-8
¨É±ªÉ: ` 35.00

ºÉ¨{ÉEò: BEò±É´ªÉ
<-10, ¶ÉEò® xÉMÉ® ¤ÉÒ.bÒ.B. EòÉ±ÉÉxÉÒ,
Ê¶É´ÉÉVÉÒ xÉMÉ®, ¦ÉÉ{ÉÉ±É 462 016 (¨Év|É|Én¶É)
www.eklavya.in / books@eklavya.in

¨ÉpEò: ¦ÉhbÉ®Ò +É¡ºÉ]] Ë|É]ºÉ, <-3/12, +®®É EòÉ±ÉÉxÉÒ, ¦ÉÉ{ÉÉ±É 462 016 (¨Év|É|Én¶É)

¤É®ºÉÉ¡É EÒ ÊnxÉ 5
VÉ¤É ¤ÉÉÒ¨ÉÉ® ½É¡É ½* 5
¨É EÒ±É JÉ¡É {É®... 7
EÒx]õÉ±É EÒÒ nEÒxÉ 7
¦ÉÉVÉxÉ ¤ÉxÉÉxÉ ¨É 9
´É½ ±ÉcEÒÒ... 9
xÉ¨ÉºÉ¡É... 10
PÉ]õxÉÉ PÉ]õÒ 11
½¨ÉÉ® JÉ¡É ¨É... 11
EÒkÉÉ +É® Ê{ÉxÉ]õ 12
xÉÉxÉÉ +É® ®ÉxÉÒ 13
ªÉ½ ¨É® PÉ® EÒÉ ÊSÉjÉ... 15
¡É¨{ÉÉ +É® MÉÉ®ªÉÉ 15
º<EÒÒ±É EÒÒ EÒ½ÉxÉÒ 16
¨É ®ÉºÉ¡É ºÉ... 17
½¨ÉÉ® JÉ¡É {É®... 18
¨É® MÉÉ´É EÒ {ÉÉºÉ... 18
+ÉVÉ EÒÒ ¤ÉÉ¡É 20
CªÉÉ +É{É º¨ÉZÉ¡É ½... 21
½¨ÉÉ® ª½É... 22
ªÉ½ ½¨ÉÉ®É ºEÒ±É... 22
ZÉ¨ÉEÒcÒ 23
BEÒ ÊSÉÊcªÉÉ lÉÒ... 24
ªÉ½ BEÒ PÉ® ½... 26
½¨ÉÉ® MÉÉ´É ¨É BEÒ ¶É®... 26
¨É M¨ÉÔ EÒÒ U]õ]õÒ ¨É... 28
®¨ÉEÒcÒ 29
<ºÉ ºEÒ±ÉxÉ EÒ ¤ÉÉ® ¨É 31

ªÉEÉMÉ¶É]õxÉÉ¡É, U ̀ ¡É´ÉÒ, n¶ÉÉ´ÉÉcÒ, ÊWÉ±ÉÉ ¤É¡É±É, ¨ÉVªÉ |Énä¶É

{ÉVÉÉ {É®¨ÉÉ®, +É`ÉÉ, ¨ÉÉxÉEòb, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉÉºÉ, ¨ÉvªÉ |ÉnäÉ

¤É®ºÉÉ¡É Eò ÊnxÉ

<xÉ ÊnxÉÉ ½þ¨É ¤É½þ¡É ¨ÉVÉÉ +É¡ÉÉ ½þ* ½þ®úÒ-¦É®úÒ ½þÊ®úªÉÉ±ÉÒ ½þ¨É ¤É½þ¡É +SUôÒ ±ÉMÉ¡ÉÒ ½þ* Eò< |ÉEòÉ® EòÒ ÊSÉÊcªÉÉ +É¡ÉÒ ½þ +É® SÉ½þSÉ½þÉ¡ÉÒ ½þ* xÉÒ¨É EòÒ {ÉÊkÉªÉÉ ½þ®úÒ ½þÉ VÉÉ¡ÉÒ ½þ +É® {ÉEò {É® ÊxÉ¤ÉÉÊxÉªÉÉ +É VÉÉ¡ÉÒ ½þ* ¤É®ºÉÉ¡É Eò ÊnxÉ ¤ÉMÉÒSÉ ¨É ¡ò±É ¤É½þ¡É +SU ±ÉMÉ¡É ½þ* ½þ¨É Ê¨É]Âi]õÒ EòÒ JÉ¶¤É ¤É½þ¡É +SUôÒ ±ÉMÉ¡ÉÒ ½þ* ¤É®ºÉÉ¡É Eò ÊnxÉÉ ¨É Ê®¨É-ÊZÉ¨É {ÉÉxÉÒ ÊMÉ®¡ÉÉ ½þ +É® <pvÉxÉ¹É ¦ÉÒ ÊnJÉÉ< n¡ÉÉ ½þ* ½þ¨ÉÉ® PÉ® {É® MÉÉ® ¦ÉÒ ÊMÉ®¡ÉÒ ½þ*

{ÉVÉÉ Ê´É¶´ÉEò¨ÉÉ, +É`´ÉÓ,
¨ÉÉxÉEòb, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Énä¶É

VÉ¤É ¤ÉÒ¨ÉÉ® ½þ¡É ½þ*

¤ÉÒ¨ÉÉ® ½þÉxÉ {É® ½þ¨ÉÉ®É ÊºÉ® nn EòÉ®¡ÉÉ ½þ* {É® +É® EòÒ¨É® ¦ÉÒ nn EòÉ®¡É ½þ* ½þ¨É n´ÉÉ<ªÉÉ ±ÉxÉÒ {Écò¡ÉÒ ½þ* ¦ÉÉVÉxÉ Eò®xÉ EòÒ ¦ÉÒ <SUôÉ xÉ½þÓ ½þÉ¡ÉÒ ½þ* ½þ¨ÉÉ®É ¨É½þ Eòc´ÉÉ ½þÉ VÉÉ¡ÉÉ ½þ +É® `ÉbÆ ¦ÉÒ ¤É½þ¡É ±ÉMÉ¡ÉÒ ½þ* +ÊvÉEò ¤ÉÒ¨ÉÉ® ½þÉxÉ {É® +ÊvÉEò ¤ÉÉ]õ±É ¦ÉÒ ±ÉMÉÉ< VÉÉ¡ÉÒ ½þ* ¤ÉÒ¨ÉÉ® ½þÉxÉ {É® Ê¤ÉºÉ¡É® ºÉ =`xÉ EòÒ <SUôÉ xÉ½þÓ ½þÉ¡ÉÒ ½þ* ½þ¨É xÉÒn ½þÒ xÉÒn +É¡ÉÒ ½þ* ¤ÉÒ¨ÉÉ® ´ªÉÎCiÉ EòÉ ¡ò±É-£ò]õ ´É ¦ÉÉVÉxÉ JÉÉxÉÉ SÉÉÊ½þªÉ*

Ê|ÉªÉEòÉ Ê´É¶´ÉEò¨ÉÉ, +É`´ÉÓ, ¨ÉÉxÉEòbÆ, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Énä¶É

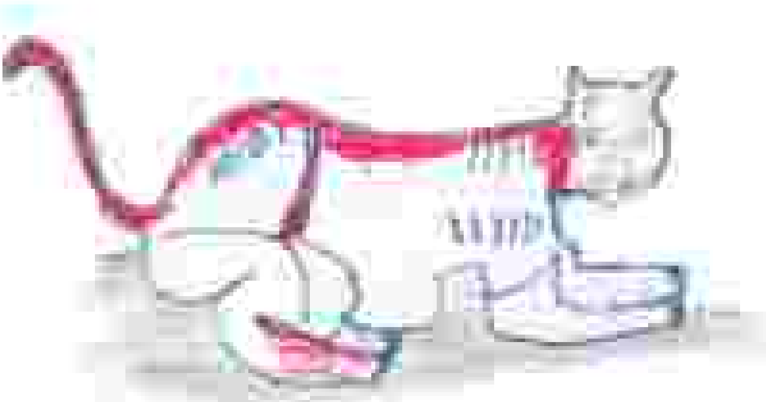

ºÉÊn{É vÉ´É, +É`´ÉÉ0, ¤É®`É, ÊWɱÉÉ ¤ÉiɱÉ, ¨ÉvªÉ |Én¶É

¨É Eò±É JÉiÉ {É® VÉÉ ®½É lÉÉ* iÉ¦ÉÒ ¨ÉxÉ VÉMÉ±ÉÒ Ê¤É±±ÉÒ EòÉ nJÉÉ* ´É½ ¨ÉZÉ nJÉEò® b®Eò® ¦ÉÉMÉÒ* +É® JÉiÉ ¨É b® Eò ¦ÉÉMÉiÉ ½Ò VÉÉ ®½Ò lÉÒ*

Eò¨É±ÉÉ¶É, U`ÒÆ´ÉÒ, ¨É½JÉcÉ, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Énä¶É

Eòx]É±É EòÒ nEòÉxÉ

VÉ¤É ½¨É Eòx]É±É EòÒ nEòÉxÉ {É® VÉÉiÉ ½ iÉÉ ½¨É EòUÌ xÉ EòUÌ ºÉÉ¨ÉÉxÉ JÉ®ÒniÉ ½* Eò¦ÉÒ-Eò¦ÉÒ iÉÉ ½¨É Eòx]É±É EòÒ nEòÉxÉ {É® ºÉÉ¨ÉÉxÉ xÉ½Ó Ê¨É±É {ÉÉiÉÉ ½* BEò ¤ÉÉ® ¨É ºÉÉªÉÉ¤ÉÒxÉ EòÉ iÉ±É ±ÉxÉ MÉªÉÉ lÉÉ iÉÉ ´É½ ¨ÉZÉ xÉ½Ó Ê¨É±ÉÉ* Ê¡Ò® ¨É PÉ® ´ÉÉ{ÉºÉ +É MÉªÉÉ* ¨É® ¨É¨ÉÒ-{ÉÉ{ÉÉ xÉ ¨ÉZÉ ´ÉÉ{ÉºÉ ¦ÉVÉÉ +É® Eò½É ªÉÊn ºÉÉªÉÉ¤ÉÒxÉ EòÉ iÉ±É xÉ½Ó ½ iÉÉ ½±nÒ, ¶ÉCEò®, Ê¨ÉSÉ, ¨ÉºÉÉ±É, SÉÉªÉ-{ÉiiÉÒ ±ÉÉxÉ EòÉ Eò½É* iÉÉ ¨É ºÉÉªÉÉ¤ÉÒxÉ EòÉ iÉ±É xÉ½Ó ±ÉÉªÉÉ +É® nºÉ® ºÉÉ¨ÉÉxÉ ±ÉEò® +É MÉªÉÉ*

+¶ÉÉEò, +É`´ÉÓ, ¨É½JÉcÉ, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Énä¶É

ºÉÉxÉ¨É, +É`ÿ´ÉÉ0, n¶ÉÉ´ÉÉcÒ, ÊWÉ±ÉÉ ¤ÉiÉ±É, ¨ÉvªÉ |Én¶É

¦ÉÉVÉxÉ ¤ÉxÉÉxÉ ¨É

¦ÉÉVÉxÉ ¤ÉxÉÉ¡É ºÉ¨ÉªÉ Eò< |ÉEòÉ® EòÒ SÉÒVÉ ¤ÉxÉÉxÉ EòÉ Ê¨É±É¡ÉÒ ½ VÉºÉ:- ®É]õÒ, ºÉ¤VÉÒ ´É {É®É` +ÉÊn* ÊEòSÉxÉ ¨É VÉÉEò® ¤ÉÉ½® +ÉxÉ EòÉ ¨ÉxÉ ½Ò xÉ½Ó Eò®¡ÉÉ ½ Cª ÉÉÊEò {ÉEò´ÉÉxÉ EòÒ JÉ¶¤É ½Ò <¡ÉxÉÒ +SUôÒ +É¡ÉÒ ½* ºÉÎ¤VÉªÉÉ ¨É ¡ÉÉ Eò< |ÉEòÉ® Eò ºÉÉ¨ÉÉxÉ bÉ±É¡É ½* ¦ÉÉVÉxÉ Eò Ê¤ÉxÉÉ ¡ÉÉ ½¨É ®½ xÉ½Ó ºÉEò¡É ½* MÉ®¨ÉÉ-MÉ®¨É ¦ÉÉVÉxÉ JÉÉxÉ ¨É ¤ÉcÉ ¨ÉVÉÉ +É¡ÉÉ ½* ¦ÉÉVÉxÉ EòÒ JÉ¶¤É ±É¡É ½Ò VÉÉ® ºÉ ¦ÉJÉ ±ÉMÉxÉÉ ¶É°ü ½É VÉÉ¡ÉÒ ½* ¦ÉÉVÉxÉ ¤ÉxÉÉxÉ ¨É ¤ÉcÉ ¨ÉVÉÉ +É¡ÉÉ ½* BEò ¤ÉÉ® ¦ÉÉVÉxÉ ¤ÉxÉÉEò® nJÉxÉÉ ÊEò¡ÉxÉÉ ¨ÉVÉÉ +É¡ÉÉ ½*

ºÉÉxÉ, U¡`´ÉÒ, vÉÉxÉÒPÉÉ]õÒ, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉÉºÉ, ¨Év¤É |Én¶É

´É½ ±ÉcEòÒ ¤É½¡É ºÉn® ½* ´É½ ¨ÉxÉÉºÉÉ +É¡ÉÒ ½* ´É½ ¤ÉÉ±ÉxÉ ¨É ¤É½¡É +SUôÒ ½* ´É½ Eò¦ÉÒ ZÉ`¡ xÉ½Ó ¤ÉÉ±É¡ÉÒ* ÊEòºÉÒ ºÉ ZÉMÉcÉ xÉ½Ó Eò®¡ÉÒ ½* ÊEòºÉÒ EòÉ ¤É®É xÉ½Ó SÉÉ½¡ÉÒ* ´É½ ±ÉcEòÒ nªÉÉ±É ½* =ºÉEòÉ xÉÉ¨É +VÉ±ÉÒ ½* ¨ÉZÉ =ºÉ ±ÉcEòÒ {É® MÉ´É ½*

ÊxÉ±É¶É ºÉÉ´ÉÊ±ÉªÉÉ, U`´ÉÒ,¡ ¨ÉxÉÉºÉÉ, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉºÉ, ¨Év¤É |Én¶É

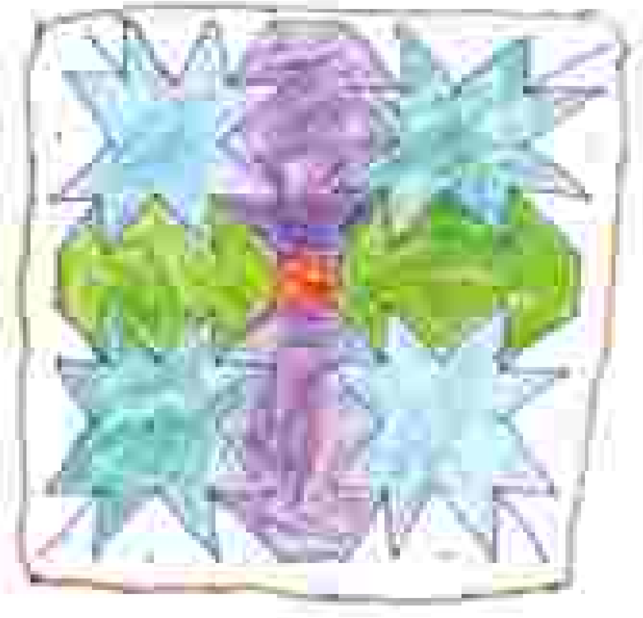

xÉ¨Éºi É, ¨É®É xÉÉ¨É ºÉMÉÒiÉÉ ½* ¨ÉZÉ ®ÉMÉÉ±ÉÒ ¤É½iÉ {ÉºÉn ½* ¨ÉZÉ ®ÉMÉÉ±ÉÒ Eò ÊºÉ´ÉÉ EòUi ¦ÉÒ +SUiÉ xÉ½Ó ±ÉMÉiÉÉ ½* +É® ±ÉMÉiÉÉ ¦ÉÒ ½ iÉÉ ¤ÉºÉ {ÉgiÉ<* ´ÉºÉ +É{É ±ÉÉMÉ EòÉ ¨É®Ò ®ÉMÉÉ±ÉÒ +SUiÒ ±ÉMÉiÉÒ ½É iÉÉ ¦ÉÒ ¶ÉÉÊGòªÉÉ +É® xÉ½Ó ¦ÉÒ ±ÉMÉiÉÒ ½É iÉÉ ¦ÉÒ ¶ÉÊGòªÉÉ*

ºÉMÉÒiÉÉ SÉÉ½ÉxÉ, +É`´ÉÓ, ¨ÉÉxÉEòhb, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉÉºÉ, ¨Évª |Énn¶É

PÉ]xÉÉ PÉ]Ò

ºÉxÉ 2 EÒ ¨É VÉ¤É ½¨É ºÉÉ¡É´ÉÒ EÒlÉÉ ¨É {Éſ¡É lÉ* VÉ¤É ½¨É BEÒ ÊnxÉ b¨É ¡ÉÉ±ÉÉ¤É ¨É Ê¨É]]Ò ±ÉxÉ VÉÉ ®½ lÉ* ¡ÉÉ vÉxÉ¡É®ºÉ EÒÉ ÊnxÉ lÉÉ* ½¨É SÉ±É ÊnB* ®ÉºiÉ ¨É VÉ¤É ½¨É VÉÉ ®½ lÉ ¡ÉÉ BEÒ ¨ÉÉ]® ºÉÉ<ÊEÒ±É +É ®½Ò lÉÒ* ¨ÉÉc lÉÉ ½¨É VÉÉ ®½ lÉ* ¡ÉÉ ¨ÉÉ]® ºÉÉ<ÊEÒ±É ´ÉÉ±É xÉ ½¨ÉÉ®Ò ºÉÉ<ÊEÒ±É ºÉ]CEÒ® EÒ® ÊnªÉÉ* ¨ÉÉ]® {É]{É® SÉÉ] +É< +É® ¨ÉÉ]® ºÉÉ<ÊEÒ±É ´ÉÉ±É ®½É lÉÉ ¡ÉÉ +Ê¦É¹ÉEÒ EÒ MÉªÉÉ +É®]ÉMÉ U±É MÉ<* +É® ½¨ÉÉ® PÉ®´ÉÉ±ÉÉ EÒÉ {É¡ÉÉ SÉ±ÉÉ ¡ÉÉ =x½ÉxÉ =ºÉEÒ ½±nÒ ±ÉMÉÉ< +É® EÒ½É EÒ EÒºÉ]CEÒ® ½+É ¡ÉÉ =ºÉxÉ EÒ½É ÊEÒ ªÉ MÉ±É¡É ®É½ {É® SÉ±É ®½ lÉ* VÉ¤ÉÊEÒ ´É½ ½Ò MÉ±É¡É ®É½ {É® SÉ±É ®½É lÉÉ* +MÉ® ½¨É ´É½É xÉ ½É¡É ¡ÉÉ ´ÉÉ ¤ÉÉMÉc ºÉ]EÒ®É¡ÉÉ* ½¨É ºÉ½Ò ®É½ {É® SÉ±É ®½ lÉ*

Ê´É¨É±ÉÉ¶É Êº¨ÉÉ®É, +É`´ÉÒ, ºÉ¨ÉxÉÉ{É®, ÊWÉ±ÉÉ ½É¶ÉMÉÉ¤ÉÉn, ¨ÉvªÉ |Énå¶É

½¨ÉÉ® JÉ¡É ¨É +É±É ¤ÉÉB lÉ* nºÉ® ÊnxÉ ½Ò ¤Éxn® +ÉEÒ® JÉÉ MÉªÉ* ¡ÉÉ ½¨ÉÉ® Ê{É¡ÉÉVÉÒ ®ÉVÉ ¤Éxn® nJÉxÉ VÉÉªÉÉ EÒ®¡É* BEÒ nÒxÉ ¨É® Ê{É¡ÉÉVÉÒ ¤ÉÉºÉ ±ÉEÒ® nÉc ¡ÉÉ ¤Éxn® ¦ÉÉMÉ MÉªÉ* ¤ÉÉn ¨É ¨É® Ê{É¡ÉÉVÉÒ JÉ¡É ¨É ¤É]¡ lÉ* ´É½ BEÒ ¤Éxn® +ÉªÉÉ +É® =xÉEÒ >ð{É® nÉcÉ ¡ÉÉ ´ÉÉ PÉ¤É®É EÒ® ¦ÉÉMÉ* ¤Éxn® xÉ ¨É Ê{É¡ÉÉVÉÒ EÒÉ BEÒ ¡É¨ÉÉSÉÉ ¨ÉÉ®É ¡ÉÉ ´ÉÉ +É® VÉÉ® ºÉ ¦ÉÉMÉxÉ ±ÉMÉ Ê¡Ò® BEÒ VÉMÉ½ MÉgcÉ +ÉªÉÉ =ºÉ MÉgc ¨É ¨É® Ê{É¡ÉÉVÉÒ EÒÉ {É® ¡ÒºÉ +É® ÊxÉEÒ±ÉÉ ÊxÉEÒÉ±ÉxÉ EÒÒ ¤É½¡É EÒÉÊ¶É¶É EÒÒ VÉ¤É ¦ÉÒ xÉ½Ò ÊxÉEÒ±ÉÉ* Ê¡Ò® BEÒ +Énª¨ÉÒ +ÉªÉÉ ¡ÉÉ =ºÉxÉ {ÉEÒÉ CªÉÉ ½+É* ¨É® Ê{É¡ÉÉVÉÒ ¤ÉÉ±É ¨É® Ê{ÉEÒ ¤Éxn® ±ÉMÉ ½ +É® ¨É®É {É® <ºÉ MÉbc ¨É ¡ÒºÉ MÉªÉÉ ½* ¡ÉÉ =ºÉxÉ VÉÉ® ±ÉMÉÉEÒÒ® ËJÉSÉÉ ¡ÉÉ ÊxÉEÒ±É MÉªÉÉ Ê¡Ò® =xÉEÒÉ ¶ÉÉÎxÉ¡É Ê¨É±ÉÒ* =ºÉ ´ÉªÉÎCÉ EÒÉ ¨É® Ê{É¡ÉÉVÉÒ vÉxªÉ´ÉÉn ÊnªÉÉ*

ºÉ¡ÉÒ¶É SÉÉ½ÉxÉ, ºÉÉ¡É´ÉÒ, PÉÉ]ªÉÉ MÉªÉÉºÉÉ®, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Énå¶É

nı´Éxpı, ºÉÉ¡É´ÉÒ, ¤É®ıÌ`ıÉ, ÊWÉ±ÉÉ ¤É¡É±É, ¨ÉvªÉ |Énı¶É

EòkÉÉ +É® Ê{Éx]ı

BEò EòkÉÉ lÉÉ +É® =ºÉEòÉ nÉºı¡É Ê{Éx]ı lÉÉ* ´É½ nÉxÉÉ ÊnıxÉ ¦É® JÉ±É¡É ®½¡É ½* Ê{Éx]ı +{ÉxÉ nÉºı¡É Eò ºÉÉlÉ ¤É½¡É JÉ¶É lÉÉ* +{ÉxÉ ¨É¨¨ÉÒ-{ÉÉ{ÉÉ EòÒ ¦ÉÒ xÉ½Ò ºÉxÉ¡ÉÉ* =ºÉEò Ênı¨ÉÉMÉ ¨É =ºÉEò nÉºı¡É Eò +±ÉÉ´ÉÉ EòUı ¦ÉÒ xÉ½Ò lÉÉ* ´É½ +{ÉxÉ nÉºı¡É ºÉ <¡ÉxÉÉ {ªÉÉ® Eò®¡ÉÉ lÉÉ EòÒ ¶ÉÉªÉnı =ºÉEòÉ nÉºı¡É ¦ÉÒ =ºÉ xÉ ¦É±É {ÉÉB* BEò ÊnıxÉ ´É nÉxÉÉ ºÉcEò {ÉÉ® Eò® ®½ lÉ EòÒ +SÉÉxÉEò BEò]ıEò +ÉªÉÉ +É® =ºÉEòÉ nÉºı¡É EòkÉÉ ¨É® MÉªÉÉ* Ê{Éx]ı <ºÉ ºÉ¡É¨É EòÉ ºÉ½ xÉ½Ò {ÉÉªÉÉ +É® =ºÉ <¡ÉxÉÒ ¡ÉVÉ ¤ÉJÉÉ® ®½¡ÉÒ lÉÒ* ´É½ ÊnıxÉ ¦É® EòkÉ EòÉÊ½ xÉÉ¨É VÉ{É¡ÉÉ ®½¡ÉÉ lÉÉ*

ÊxÉ¶ÉÉ ºÉvÉ´É, +É`ı´ÉÒ, {ÉÉxÉÉºÉÉ, ÊWÉ±ÉÉ nı´ÉÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Énı¶É

xÉÉxÉÉ +É® ®ÉxÉÒ

BEò nùÉxÉ xÉÉxÉÉ xÉ ºÉÉSÉÉ ÊEò ®ÉxÉÒ EòÉ ¤É½iÉ bÉ®É½ iÉÉ ¤ÉÒ]õ ®ÉxÉÒ b® Eò ¨É®Ò MÉÉnÒ {É® +É VÉÉB* ±ÉÊEòxÉ ®ÉxÉÒ xÉ nJÉ ±ÉÒ +É® xÉÉxÉÉ VÉÒ ÊEò{ÉÉºÉ {É½SÉ MÉ< +É® xÉÉxÉÉVÉÒ EòÉ b®ÉªÉÉ +É® xÉÉxÉÉVÉÒ b® VÉB* ®ÉiÉ ½ÉiÉ ºÉ¨ÉªÉ xÉÉxÉÉ VÉÒ xÉ ºÉ¡òn ®MÉ EòÉ Eò{ÉcÉ {É½xÉ Eò® ¤ÉÒ]õ ®ÉxÉÒ Eò Eò¨É®É {É® PÉºÉ {Éc +É nJÉÉ EòÒ ®ÉxÉÒ iÉÉ Eò¨É®É {É® xÉ½Ó ½ ±ÉÊEòxÉ Eò½É MÉªÉÒ ½ÉMÉÒ* U{ÉEò® ®ÉxÉÒ xÉ xÉÉxÉÉVÉÒ EòÉ bÉ®ÉªÉÉ +É b® Eò ¨ÉÉ® xÉÉxÉÉVÉÒ lÉ®-lÉ® EòÉ{ÉxÉ ±ÉMÉ*

ºÉÉ½xÉ±ÉÉ±É ¤ÉÉ®ºÉEò®, ºÉÉiÉ´ÉÓ, EòÉ]¨ÉÒ, ÊWÉ±ÉÉ ¤ÉiÉ±É, ¨ÉvªÉ |Énù¶É

®ÉVÉÉ xÉÉ®±É, U¨´ÉÒ, ¨ÉÉxÉEòb, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Énù¶É

VÉÉMÉxpÉ ´É {ÉÊ´ÉjÉÉ ¨ÉÉ±É´É0ªÉ, ºÉÉiÉ´É0, {ÉÉxÉÉºÉÉ, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉÉºÉ, ¨ÉvªÉ |ÉnÉ¶É

ªÉ½ ¨É® PÉ® EòÉ ÊSÉjÉ ½* ¨É® PÉ® {É® ¨É®Ò ¤É½xÉ ®½iÉÒ ½* ¨É®É BEò ¦ÉÉ< ´É iÉÒxÉ ¤É½xÉ ½* ¨É® ¨ÉÉ, Ê{ÉiÉÉVÉÒ +É® nÉnÒ ÊEòºÉÉxÉ EòÉ EòÉ¨É Eò®iÉ ½* ¨É®É ¦ÉÉ< <nÉ® ¨É EòÉ¨É Eò®iÉÉ ½* +É® ¨É ºEò±É ¨É {ÉgxÉ +ÉiÉÒ ½* +¤É ¨ÉZÉ +É® xÉ½Ó +ÉiÉÉ ½*

ºÉÉxÉ +]ÉÊ®ªÉÉ, UÒ`Ò´ÉÓ, ¨ÉxÉÉºÉÉ, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Énä¶É

iÉ¨{ÉÉ +É® MÉÉ®ªÉÉ

iÉ¨{ÉÉ Eò Ê{ÉiÉÉ ®±´É ¨É EòÉ¨É Eò®iÉ lÉ* =ºÉEòÉ {ÉÊ®´ÉÉ® ®±´É C´ÉÉ]® ¨É ®½iÉ ½* +É® +ÉVÉEò±É ´É ±ÉÉMÉ {É]xÉÉ ½* iÉ¨{ÉÉ Eò Ê{ÉiÉÉ Eò±ÉEòiÉÉ ¨É +{ÉxÉÉ iÉ¤ÉÉn±ÉÉ Eò®xÉ EòÒ EòÉÊ¶É¶É ¨É ½* EòÉ¡òÒ EòÉÊ¶É¶É Eò ¤ÉÉn +iÉ iÉ¤ÉÉn±ÉÉ ½É MÉªÉÉ* iÉ¨{ÉÉ ¤É½iÉ JÉ¶É Cª ÉÉÊEò =ºÉEò nÉnÉ-nÉnÒ +É® SÉÉSÉÉ-SÉÉSÉÒ +É® ¦ÉÉ<-¦É½xÉ Eò±ÉEòiÉÉ ¨É ®½iÉ ½*

{ÉÊ´ÉjÉÉ ¨ÉÉ±É´ÉÒªÉ, ºÉÉiÉ´ÉÓ, {ÉÉxÉÉºÉÉ, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Énä¶É

¨ÉxÉÒ¹É ¦É®¶ªÉÉ¨ÉEò®, +É`öÉÒ,
¨ÉÉ±ÉÒ ÉºÉ±É{É]õÒ, ÊWÉ±ÉÉ ¤É¡É±É, ¨ÉvªÉ |Énä¶É

ºÉ<EòÒ±É EòÒ Eò½ÉxÉÒ

¨É BEò ÊnxÉ ¤ÉÉVÉÉ® MÉªÉÉ lÉÉ* ¨É® ºÉÉlÉ ¨ÉÉ¡ÉÉVÉÒ ¦ÉÒ MÉ< lÉÒ* ¨É ºÉÉlÉ ºÉ<EòÒ±É ¦ÉÒ ±É MÉªÉÉ lÉÉ* +SÉÉxÉEò ¨É®Ò ºÉ<EòÒ±É EòÉ]õªÉ® ¡ò]õxÉ Eò EòÉ®hÉ ¤ÉÉVÉÉ® ´ÉÉ±É ´ªÉEòÒ SÉÉEòòMÉB* VÉºÉEò EòÉ®hÉ ¦ÉÉ¡É ºÉÉ®Ò SÉÒVÉ Ê¤ÉJÉ® MÉ<* ÊEòºÉÒ EòÉ +É±É ±ÉcEòÉ ¡ÉÉ ÊEòºÉÒ EòÉ ¤ÉMÉxÉ Ê¤ÉJÉ®Ò* BEò ±ÉÉMÉ EòÒ ¡ÉÉ ¤ÉEò®Ò EòÉ® {É® VÉÉ ¤É`öÒ* ¨É ¨ÉÉ]õ® ºÉ<EòÒ±É ¤ÉÉ±É ¤ÉÉ±É ¤ÉSÉ MÉªÉÉ* +MÉ® ¨ÉÉ]õ® bÉ´É® xÉ ¤ÉÒ®ÒEò xÉÉ ±ÉÉMÉÉªÉ ½É¡ÉÉ ¡ÉÉ ¤ÉcÒ PÉ]õxÉÉ ½É VÉÉ¡ÉÒ* BEò +n¨ÉÒ Eò {É® +É±É {É® {Éc +É® >ð Ê¡òºÉ±É MÉªÉÉ* ¨ÉxÉ Ê´Étɱɪɠ VÉÉEò® <ºÉ PÉ]õxÉÉ EòÉ Ê¶ÉlÉEò EòÉ ¤É¡ÉÉªÉÉ ¡ÉÉ ¤ÉSSÉ ½ºÉxÉ ±ÉMÉ* ¡ÉÉ Ê¶ÉlÉEò xÉ Eò½É ¡ÉÉ ±ÉÉMÉ EòÉ ¨É Eò±É ¤É¡ÉÉ>ðMÉÉ*

Ê´ÉVɪɠSÉÉ½ÉxÉ, ºÉÉ¡É´ÉÒ, vÉÉxÉÒPÉÉ]õÒ, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Énä¶É

¨É ®ÉºiÉ ºÉ MÉVÉ® ®½É lÉÉ* ¨ÉZÉ BEò {ÉiÉ±ÉÉ ÊnJÉÉ< ÊnªÉÉ* ¨É ¤É½iÉ b® MɪÉÉ* ´É½ {Éc {É® ±É]EòÉ ½+É lÉÉ* =ºÉEò MÉ±É ¨É BEò ®ººÉÒ ¦ÉÒ lÉÒ* =ºÉEò EòÉ®hÉ ¨ÉZÉ ¤É½iÉ ¨ÉÉ® ¦ÉÒ JÉÉxÉÒ {ÉcÒ lÉÒ*

®SÉxÉÉ ´É ÊSÉjÉ: <Eò¤ÉÉ±É, Uî`ï´ÉÓ, ¨É½JÉcÉ,
ÊWÉ±ÉÉ n´ÉÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Énä¶É

¤É±ÉiÉ±É ºÉVÉ E, Uî`ï´ÉÒ, ¨É½JÉcÉ, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉÉºÉ

½¨ÉÉ® JÉiÉ {É® BEò {Éc lÉÉ* ´É½É {É® ¨É ZÉ±É ¨É ZÉ±É
®½É lÉÉ* BEò ÊnxÉ ¨É {Éc Eò >ð{É® SÉgÉ iÉÉ ¨ÉxÉ ºÉÉ{É
nJÉÉ* ¨É ´É½É ºÉ ¦ÉÉMÉÉ* Ê¡ò® Eò¦ÉÒ xÉ½Ó MÉªÉÉ*

®É½±É +]ÉÊcªÉÉ, ºÉÉiÉ´ÉÓ, Ê±É¨¤ÉÉnÉ, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Énä¶É

¨É® MÉÉ´É Eò {ÉÉºÉ BEò MÉÉ´É ½* ´É½É {É® ¨É±ÉÉ ±ÉMÉiÉÉ ½* BEò
ÊnxÉ ¨É ¨É±ÉÉ nJÉxÉ MÉªÉÉ* ¨ÉxÉ ¨É±É ¨É iÉ®½-iÉ®½ EòÒ Ê¨É`ÉÉ<ªÉÉ
nJÉÒ* +xÉEò ÊJÉ±ÉÉxÉ, ZÉ±É, {ÉÉxÉ EòÒ nEòÉxÉ +ÉÊn ºÉÉ¨ÉÉxÉ
nJÉÉ* ¨É±É ¨É ZÉ±É ¤É½iÉ iÉVÉ PÉ¨ÉiÉ ½* ¨É±É ¨É ¤É½iÉ ºÉÉ®
¨ÉxÉ¹ªÉ +ÉiÉ ½* ¨É±É ¨É]ÉEòÒVÉ ¦ÉÒ ±ÉMÉiÉÉ ½*

¤ÉÉ±ÉEò¹hÉ, Uä`ä´ÉÓ, vÉÉxÉÒPÉÉ]ò, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Énä¶É

®É½±É +MÉÉÊ®ªÉÉ, Uì`ÿ´ÉÒ, Ê¶É´É{É® ¨Éhb±ÉÉ, ÊWÉ±ÉÉ nù´ÉÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Énä¶É

¤ÉÉnù±É, Uì`ÿ´ÉÒ, vÉÉxÉÒPÉÉ]õÒ,
ÊWÉ±ÉÉ nù´ÉÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Énä¶É

+ÉVÉ EòÒ ¤ÉÉ¡É

+ÉVÉ ¨ÉxÉ ºÉ¤É½ =`¨ Eò®]½±ÉxÉ MÉªÉÉ ¡ÉÉ ¨ÉxÉ n¡JÉÉ EòÒ ¨É® ¨ÉÉ½±±É Eò ±ÉcEò nÉc ®½ lÉ* ¨ÉxÉ =xÉºÉ {ÉUÉ ¡ÉÉ =xÉxÉ ¤ÉÉ±ÉÉ EòÒ +¯ûhÉ +ÉVÉÉ+É ½¨ÉÉ® ºÉÉlÉ nÉcÉ* ¨ÉxÉ ¤ÉÉ±ÉÉ EòÒ xÉ½Ò ¨É xÉ½Ò nÉc ºÉEò¡ÉÉ CªÉÉÊEò ¨É®Ò ºÉ®Ò® {É® VÉEòc MÉB ½ ¡ÉÉ =xÉxÉ ¤ÉÉ±ÉÉ EòÒ ½¨ÉÉ® ºÉ®Ò® ¨É ¦ÉÒ {É®Ò ¡É®ÒJÉÉ ºÉ VÉEòc MÉB lÉ ¡ÉÉ ½¨ÉxÉ ºÉÉSÉÉ EòÒ SÉ±ÉÉ ½¨É nÉc ±ÉMÉÉEò® nJÉ ¡ÉÉ CªÉÉ ¡òªÉnÉ ½É¡ÉÉ ½*

+¯ûhÉ, ºÉÉ¡É´ÉÒ, EòÉ]¨ÉÒ, ÊWÉ±ÉÉ ¤É¡É±É, ¨ÉvªÉ |Én¶É

¨É¨ÉÉ±É¶É, U¨`´ÉÒ, ¨É½JÉcÉ, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Én¶É

Ê´ÉVÉxp ËºÉMÉ ´É +VÉªÉ ®Eò´ÉÉ±É, U¨`´ÉÒ, ¨ÉÉxÉEòb, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Én¶É

CªÉÉ +É{É ºÉ¨ÉZÉ¡É ½þ ªÉ Ê¤É±±ÉÒ ¨ÉÉºÉÒ CªÉÉ JÉÉ¡ÉÒ ½þ*
ªÉ Ê¤É±±ÉÒ ¨ÉÉºÉÒ =n®É EòÉ JÉÉ VÉÉ¡ÉÒ ½þ +É® nùvÉ Ê{É
VÉÉ¡ÉÒ ½þ +É® EòkÉ Ê¤É±±ÉÒ Eò {ÉUÎ ¦ÉÉMÉ¡É ½þ*

®ÉÊ½¡É ´É¨ÉÉ ´É ±ÉJÉxÉ Ê{É{É±ÉÉÊnªÉÉ, +É`Ö´ÉÓ,
Ê¶É´É{É® ¨Éhb±ÉÉ, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Énù¶É

½¨ÉÉ® ªÉ½É BEò ½É]õ ±ÉMÉiÉÉ ½* ½¨É =ºÉ ½É]õ ¨É VÉÉiÉ ½* ½¨É +SUÉÒ-+SUÉÒ SÉÉÒWÉ Ê¨É±ÉiÉÒ ½* =ºÉ¨É ºÉ +SUÉÒ-+SUÉÒ SÉÉÒWÉ ±ÉÉiÉ ½* ½¨É <ºÉ ½É]õ ¨É VÉÉxÉÉ +SUÉ ±ÉMÉiÉÉ ½* ½¨É ºÉò±É +SUÉÒ ±ÉMÉiÉÒ ½* ½¨ÉÉ® ªÉ½É Eò±É ºÉnºªÉ {ÉÉSÉ ½* ¨ÉZÉ ¨É®Ò ºÉ½Ê±ÉªÉÉ ¤É½iÉ +SUÉÒ ±ÉMÉiÉÒ ½* ½¨É ºÉÉ¨ÉÉxÉ xÉ´É®Ò ±ÉxÉ VÉÉxÉÉ {ÉciÉÉ ½* ½¨É JÉÉ+É +SUÉ ±ÉMÉiÉÉ ½* ½¨É {ÉgxÉÉ ¦ÉÒ +SUÉ ±ÉMÉiÉÉ ½*

{ÉVÉÉ, ºÉÉiÉ´ÉÒ, vÉÉxÉÒPÉÉ]õ, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉºÉ, ¨Év¤É |Énä¶É

ªÉ½ ½¨ÉÉ®É ºÉò±É ½* <ºÉ¨É ½¨É {ÉgxÉ +ÉiÉ ½* Eò±É ½¨É ÊGòEò]õ JÉ±É nÉ]õÒ¨É lÉÒ* {É½±ÉÒ]õÒ¨É JÉ±ÉxÉ +É< ½, ½¨ÉÉ®Ò]õÒ¨É EòÉ EòÊiÉÉxÉ lÉÉ* {É½±ÉÒ]õÒ¨É ¨ÉxÉÉ¹É ´É SÉxp{ÉÉ±É JÉ±ÉxÉ +ÉB =x½ÉxÉ 50 ®xÉ ¤ÉxÉÉªÉ +É® +É=]õ ½É MÉB* 150 ®xÉ {É® =xÉEòÒ]õÒ¨É +±ÉÉ=]õ ½É MÉ<* +¤É ½¨ÉÉ®Ò]õÒ¨É JÉ±ÉxÉ +É< +É® {É½±É nÉ ±ÉcEò JÉ±É* 20 ®xÉ {É® ºÉiÉÒ¶É +É=]õ ½É MÉªÉÉ, +¤É ¨É JÉ±ÉxÉ MÉªÉÉ, 100 ®xÉ {É® +É=]õ ½É MÉªÉÉ +É® nºÉ®É ±ÉcEòÉ JÉ±ÉxÉ +ÉªÉÉ +É® 20 +É´É® ¨É ½¨ÉxÉ 140 ®xÉ ¤ÉxÉÉ Ê±ÉB* =ºÉEò ¤ÉÉn ½¨ÉÉ®Ò]õÒ¨É VÉÒiÉxÉ ¨É 10 ®xÉ EòÒ VÉ°ü®iÉ lÉÒ, +É® iÉ¤É +ÊEòiÉ xÉ BEò UôCEòÉ ±ÉMÉÉ ÊnªÉÉ +É® ½¨ÉÉ® ®xÉ 146 ½É MÉB* iÉ¦ÉÒ +ÊEòiÉ xÉ BEò UôCEòÉ ±ÉMÉÉªÉÉ +É® ½¨ÉÉ®Ò VÉÒiÉ ½É MÉ<*

ºÉiÉÒ¶É ´É SÉxp{ÉÉ±É, ºÉÉiÉ´ÉÒ, ¤ÉÉ®JÉcÉ {É®Ê¤ÉªÉÉ, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉºÉ, ¨Év¤É |Énä¶É

ZÉ¨ÉEòcÒ

ZÉ¨ÉEòcÒ MÉÉ´É ¨É ®½iÉÒ ½* ZÉ¨ÉEòcÒ xÉÉSÉiÉÒ ½* ZÉ¨ÉEòcÒ ¤É½iÉ +¨ÉÒ® ½* =ºÉEò {ÉÉºÉ B®É{±ÉxÉ ½* ZÉ¨ÉEòcÒ ºEò±É VÉÉiÉÒ ½* ZÉ¨ÉEòcÒ 9 ´ÉÒ EòÒ±ÉÉºÉ ¨É {ÉciÉÒ ½*

+VÉxÉ {ÉÉ®MªÉÉ, ºÉÉiÉ´ÉÒ, ¤ÉÉ®JÉcÉ {É®Ê¤ÉªÉÉ, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Énä¶É

BEò ÊSÉÊcªÉÉ lÉò* ´ÉÉ BEò ÊnxÉ PÉ¨ÉxÉ MÉ< =ºÉxÉ BEò VÉMÉ±É nJÉÉ* VÉMÉ±É ¨É EòUä xÉ½Ò =MÉÉ lÉÉ* ´É½ ºÉÉSÉxÉ ±ÉMÉÒ ÊEò VÉMÉ±É ¨É EòUä xÉ½Ò ½è ¨É +¤É CªÉÉ JÉÉ>ðMÉÒ* ´ÉÉ +ÉMÉ MÉ< iÉÉ MÉ±ÉÉ¤É EòÉ BEò ¡ò±É ÊnJÉÉ ´É½ =ºÉ {É® ¤É`ä MÉ< +É® ºÉÉSÉxÉ ±ÉMÉÒ ÊEòiÉxÉÉ ºÉxn® ¡ò±É ½è ±ÉÊEòxÉ ¨É <ºÉ JÉÉ xÉ½Ó {ÉÉ>ðMÉÒ* ¨É®Ò ¦ÉJÉ EòÉ CªÉÉ ½ÉMÉÉ? Ê¡ò® =ºÉ BEò ZÉÉ{ÉcÒ ÊnJÉÒ ZÉÉ{ÉcÒ Eò +ÉºÉ-{ÉÉºÉ nÉxÉ ÊMÉ® lÉ iÉÉ Ê¡ò® =ºÉEòÉ nÉxÉ ÊnJÉÉ< ÊnB* nÉxÉ ¤É½iÉ ºÉÉ® lÉ ±ÉÊEòxÉ =ºÉxÉ ºÉÉSÉÉ <iÉxÉ ºÉÉ® nÉxÉ ¨É EòºÉ ±É VÉÉ {ÉÉ>ðMÉÒ? Ê¡ò® Ên¨ÉÉMÉ ¨É +ÉªÉÉ iÉÉ BEò ¤ÉÒVÉ =`äÉEò® VÉMÉ±É ¨É ±É MÉ< Ê¡ò® BEò MÉfÉfÉ ÊnJÉÉ iÉÉ ´É½É =ºÉxÉ nÉxÉÉ bÉ±ÉEò® ¨Énä ÊnªÉÉ* BEò ½}iÉ ¤ÉÉn ´É½É VÉÉEò® nJÉÉ iÉÉ {Éc =MÉ MÉªÉÉ, Ê¡ò® ´É½Ò =ºÉxÉ PÉ® ¤ÉxÉÉ Ê±ÉªÉÉ* ´ÉÉ ºÉÉSÉxÉ ±ÉMÉÒ PÉ® iÉÉ ¤ÉxÉÉ Ê±ÉªÉÉ {É® ¦ÉJÉ EòÉ CªÉÉ Eò°ü? =ºÉxÉ nÉ SÉÉ® ÊnxÉ {ÉÉxÉÒ {ÉÒEò® MÉÉWÉÉ®É ÊEòªÉÉ* ´É½ ºÉÉSÉxÉ ±ÉMÉÒ VÉMÉ±É ¨É EòÉ< ¦ÉÒ {É¶É-{ÉIÉÒ +ÉªÉMÉ iÉÉ ¦ÉJÉÉ xÉ½Ó ®½MÉÉ* Ê¡ò® ®½iÉ ½Ò ®½iÉ ¤É½iÉ ÊnxÉ ½É MÉB ÊSÉÊcªÉÉ Eò ¤É½iÉ ºÉÉ® nºÉiÉ ¤ÉxÉ MÉB* =ºÉEò nºiÉÉ xÉ Eò½É +É{É <iÉxÉ n¤É±É CªÉÉ ½É? =ºÉxÉ Eò½É ¤É½iÉ ÊnxÉ ½B ¨ÉZÉ JÉÉxÉÉ xÉ½Ó Ê¨É±ÉÉ* =x½ÉxÉ Eò½É +É{É ½¨ÉÉ® PÉ® SÉ±ÉÉ ½¨É +É{ÉEòÉ JÉÉxÉÉ ÊJÉ±ÉÉBMÉ +É{ÉEòÒ ¦ÉJÉ Ê¨É]ä VÉÉBMÉÒ*

Eòlª ºÉÉiÉ´ÉÒ, EòÉ]¨ÉÒ, ÊWÉ±ÉÉ ¤ÉiÉ±É, ¨ÉvªÉ |Én¶É
Eò ¤ÉSSÉÉ uÉ®É ¤ÉxÉÉ< MÉ< ºÉÉ¨ÉÉ½Eò Eò½ÉxÉÒ*

ºÉÉxÉÒ ±ÉÉvÉÒ, Ui`í´ÉÓ, xÉ´É®Ò, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉÉºÉ, ¨ÉvªÉ |ÉnÂ¶É

ªÉ½ BEÒ PÉ® ½* PÉ® ¤É½iÉ ºÉxn® ½* =ºÉ¨É BEÒ ±ÉcEÒÒ JÉcÒ ½* ´É½ BEÒ xÉÉÊ®ªÉ±É EÒÉ {Éc ½* PÉ® EÒ {ÉÉºÉ BEÒ VÉÉ±ÉÒ ½* =ºÉ¨É BEÒ {Éc ±ÉMÉÉ ½* PÉ® EÒ {ÉÉºÉ BEÒ nEÒÉxÉ ½* nEÒÉxÉ ¨É iÉ®½-iÉ®½ EÒÒ SÉÒVÉ ½* ´É½ nEÒÉxÉn É® ¤É½iÉ JÉcºÉ ½*

®SÉxÉÉ ´É ÊSÉjÉ: ®ÉJÉÒ, ºÉÉiÉ´ÉÒ, ¨ÉVÉÉJÉcÒ, ÊWÉ±ÉÉ nÊÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Énä¶É

½¨ÉÉ® MÉÉ´É ¨É BEÒ ¶É® +ÉªÉÉ lÉÉ* ´É½ BEÒ ¤ÉEÒ®Ò EÒÉ JÉÉ MÉªÉÉ lÉÉ* MÉÉ´É ´ÉÉ±ÉÉ xÉ ¤É½iÉ EÒÉÊ¶É¶É EÒÒ {É® ¶É® xÉ½Ó ¦ÉÉMÉÉ* nºÉ® ÊnxÉ BEÒ MÉÉªÉ EÒÉ JÉÉ MÉªÉÉ lÉÉ*

{ÉVÉÉ EÒ¨ÉÉ®Ò, Uk´ÉÓ, PÉÊ]ªÉÉ MÉªÉÉºÉ®, ÊWÉ±ÉÉ nÊÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Énä¶É

ºÉ®xpÉ ¤ÉÉ®ºEò®, Ui`ÉÉÒ, EòÉ]ÉÉÉcÒ,
ÊWÉ±ÉÉ ¤É¡É±É, ¨ÉvªÉ |Énä¶É

¨É MÉ¨ÉÔ EòÒ U¡]¡]¡Ò ¨É EòÉ¨É Eò®xÉ MÉªÉÉ* ¨É ¤ÉºÉ ¨É IÉÉ ¤ÉºÉ ¨É ¤É½iÉ ¦ÉÒc IÉÒ* ¨ÉZÉ SÉCEò® +É® =±É]¡Ò +ÉxÉ ±ÉMÉÒ* iÉ¦ÉÒ ¨É® ºÉÉIÉ ¨É® ºÉÉIÉÒ IÉ* ¨ÉZÉ n®´ÉÉVÉ Eò {ÉÉºÉ VÉÉxÉ Eò Ê±ÉB Eò½É* ¨É Ên®-Ên® n®´ÉÉVÉ Eò {ÉÉºÉ MÉªÉÉ* ¨É n®´ÉÉVÉ Eò {ÉÉºÉ JÉcÉ ®½É* iÉ¦ÉÒ ¨ÉÉ]¡® º]¡xÉ +É MÉªÉÉ* ½¨ÉxÉ ´É½ {É® xÉÉ¶iÉÉ ÊEòªÉÉ +É® MÉÉ´É ¨É SÉ±É MÉB* MÉÉ´É ¨É VÉÉiÉ ½Ò EòÉ¨É Eò®xÉ ±ÉMÉ MÉB* BEò ÊnxÉ ´É½ {É® ½¨ÉÉ®É `¡EònÉ® +É MÉªÉÉ* iÉ¦ÉÒ =ºÉxÉ {ÉU¡É EòÉ¨É +SU¡É SÉ±É ®½É ½* ½¨ÉxÉ Eò½É ÊEò +SU¡É SÉ±É ®½É ½*

¤ÉÉ±ÉEò¹hÉ, ºÉÉiÉ´ÉÒ, vÉÉxÉÒPÉÉ]¡Ò, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉÉºÉ, ¨ÉvªÉ IÉn¶É

®¨ÉEòcÒ

®¨ÉEòcÒ ¤É½¡ÉÒ MÉ®Ò¤É ½* =ºÉEò {ÉÉºÉ BEò ¨É]õEòÉ ½* ªÉ {ÉÉxÉÒ ¦É®xÉ VÉÉ ®½Ò ½* ªÉ MÉÉ´É MÉÉ´É VÉÉ¡ÉÒ ½ +É® xÉÉSÉ¡ÉÒ ½ ¯û{ÉªÉÉ Eò¨ÉÉxÉ Eò Ê±ÉB* +É® <ºÉ¨É ¤É½¡É ÊnڨÉÉMÉ ½* PÉ® EòÉ {É]õ ¦É®¡ÉÒ ½*

®SÉxÉÉ ´É ÊSÉjÉ: ¨É½xp Ê{É{É±ÉÉÊnªÉÉ, +É`ö´ÉÓ, Ê¶É´É{É® ¨Éhb±ÉÉ, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Énù¶É

Eò¤ÉÉ¨ÉiÉ ¨ÉºÉ®Ò, ºÉÉiÉ´ÉÒ, ¨É½JÉcÉ, ÊWÉ±ÉÉ n´ÉÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Én¶É

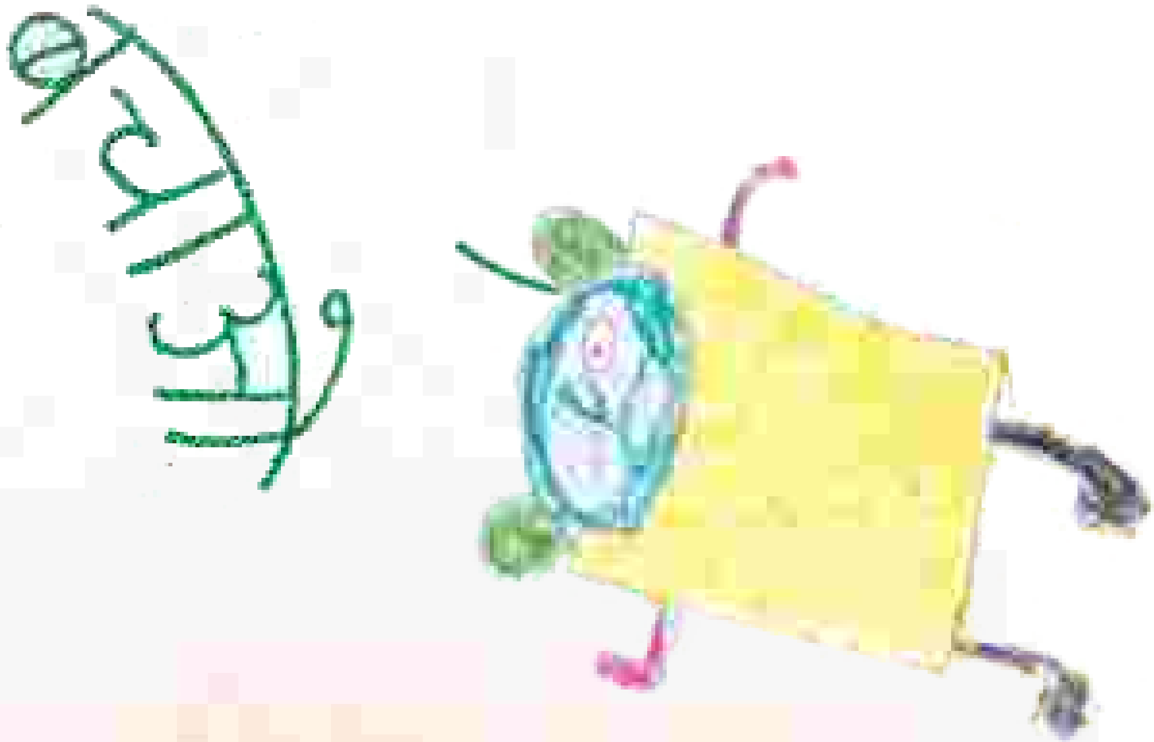

<ºÉ ºÉEò±ÉxÉ Eò ¤ÉÉ® ¨É...

BEò±É´ªÉ Eò ºEò±ÉÒ ´É ºEò±É Eò ¤ÉÉ½®, ºÉ¨ÉnÉªÉ ¨É ºÉSÉÉÊ±ÉiÉ ¶ÉÊlÉEò EòÉªÉGò¨ÉÉ ¨É ½¨É¶ÉÉ ºÉ ½Ò {ÉºiÉEòÉ±ÉªÉ BEò ¨É½i´É{ÉhÉ +MÉ ®½É ½* {ÉºiÉEòÉ±ÉªÉ VÉ½É ¤ÉSSÉ ªÉÉ ¤Éc ÊEòiÉÉ¤É ´É {ÉjÉ-{ÉÊjÉEòÉB {Égl, SÉSÉÉ+É +É® Eò< +xªÉ ®SÉxÉÉi¨ÉEò MÉÊiÉÊ´ÉÊvÉªÉÉ ¨É ¦ÉÉMÉ ±É* <ºÉÒ Gò¨É ¨É nÉ ´É¹É {É½±É VÉ¤É ¶ÉÉºÉEòÒªÉ ¨ÉÉvªÉÊ¨ÉEò ¶ÉÉ±ÉÉ+É ¨É {ÉºiÉEòÉ±ÉªÉ B´É MÉÊiÉÊ´ÉÊvÉ EòÉªÉGò¨É ¶É°ü ÊEòªÉÉ MÉªÉÉ iÉÉ =nn¶ªÉ ªÉ½ lÉÉ ÊEò {ÉºiÉEòÉ±ÉªÉÉ Eò WÉÊ®B ¤ÉSSÉÉ ¨É xÉ Eò´É±É {ÉgxÉ EòÒ +ÉniÉ EòÉ Ê´ÉEòÊºÉiÉ ÊEòªÉÉ VÉÉB ¤ÉÎ±Eò =x½ n¶É-nÊxÉªÉÉ Eò +SUÉ ºÉÉÊ½iªÉ ºÉ {ÉÊ®ÊSÉiÉ Eò®´ÉÉªÉÉ VÉÉB +É® =xÉEòÒ ®SÉxÉÉi¨ÉEò +Ê¦É´ªÉÎÎCiÉ +É® ¦ÉÉ¹ÉÉ< EòÉ¶É±É EòÉ |ÉÉiºÉÉÊ½iÉ ¦ÉÒ ÊEòªÉÉ VÉÉB*

{ÉºiÉEòÉ±ÉªÉ B´É MÉÊiÉÊ´ÉÊvÉ EòÉªÉGò¨É xÉ +xÉ¦É´É ±ÉJÉxÉ +É® ÊSÉjÉEò±ÉÉ Eò uÉ®É ±ÉJÉxÉ EòÉ ºÉ¶ÉCiÉ ¤ÉxÉÉxÉ EòÉ |ÉªÉÉºÉ ÊEòªÉÉ* |ÉÉ®Î¨¦ÉEò nÉ® ¨É VÉ¤É ¤ÉSSÉ {ÉºiÉEòÉ±ÉªÉÉ ºÉ VÉc iÉÉ =xÉEòÉ ±ÉJÉxÉ EòÉ¡òÒ Eò¨ÉWÉÉ® lÉÉ* <ºÉÊ±ÉB {ÉgÒ MÉ< ÊEòiÉÉ¤ÉÉ {É® Ê±ÉÊJÉiÉ |ÉÊiÉÊGòªÉÉ nxÉÉ, +ºÉ{ÉÉºÉ Eò {ÉÊ®´É¶É ºÉ VÉc +xÉ¦É´ÉÉ EòÉ nÒ´ÉÉ® +JÉ¤ÉÉ® ¨É nVÉ Eò®xÉÉ, +{ÉxÉ ¤ÉxÉÉB ½B ÊSÉjÉÉ Eò ¤ÉÉ® ¨É Ê±ÉJÉxÉÉ VÉºÉÒ Eò< MÉÊiÉÊ´ÉÊvÉªÉÉ EòÉ VÉMÉ½ nÒ MÉ<* VÉ¤É ¦ÉÒ ¤ÉSSÉ +{ÉxÉ ¤ÉxÉÉB ½B ÊSÉjÉ ½¨É ÊnJÉÉiÉ iÉÉ ½¨É =x½ Eò½iÉ ÊEò ÊVÉºÉ ºÉÉSÉ Eò ºÉÉlÉ ÊSÉjÉ EòÉ ¤ÉxÉÉªÉÉ ½, =ºÉÒ {É® nÉ-SÉÉ® ±ÉÉ<xÉ ¦ÉÒ Ê±ÉJÉ nÉ iÉÉ ¤ÉÊgªÉÉ ½É VÉÉB* ¤ÉSSÉ nÉ-SÉÉ® ±ÉÉ<xÉ Ê±ÉJÉxÉ ±ÉMÉ* Ê¡ò® ªÉ ±ÉÉ<xÉ {É®ÉOÉ¡ò ¨É ¤Énl±ÉÒ +É® Ê¡ò® +ÉvÉ-{É® {ÉxxÉ ¨É*

½¨ÉxÉ ¤ÉSSÉÉ EòÉ ®ÉWÉ¨É®É Eò VÉÒ´ÉxÉ Eò +xÉ¦É´ÉÉ, VÉºÉ JÉiÉÒ-ÊEòºÉÉxÉÒ EòÒ ºÉ¨ÉºªÉÉB, {ÉÊ®´ÉÉ® EòÒ ºÉ¨ÉºªÉÉB, ¶ÉÉnÒ-¤ªÉÉ½, MÉ¨ÉÒ EòÒ UÎ]Ì]ªÉÉ, PÉ®±É EòÉ¨ÉEòÉVÉ, iªÉÉ½É®, PÉ¨ÉxÉÉ-Ê¡ò®xÉÉ iÉlÉÉ ±ÉcEò-±ÉcÊEòªÉÉ uÉ®É ÊEòB VÉÉxÉ ´ÉÉ±É EòÉ¨ÉÉ +ÉÊn Eò ¤ÉÉ® ¨É ¦ÉÒ Ê±ÉJÉxÉ EòÉ Eò½É* <ºÉºÉ ¤ÉSSÉ Eò´É±É BEò Ê´É¹ÉªÉ ¨É xÉ½Ò ¤ÉvÉ ¤ÉÎ±Eò ½® Ê´É¹ÉªÉ {É® ºÉÉSÉ-ºÉ¨ÉZÉ ºÉEò +É® +{ÉxÉ {ÉÊ®´É¶É EòÉ, +ºÉ{ÉÉºÉ EòÒ PÉ]xÉÉ+É EòÉ WªÉÉnÉ MÉÉ® ºÉ nJÉxÉ ±ÉMÉ* ½¨ÉxÉ ¶É°ü ºÉ <ºÉ ¤ÉÉiÉ EòÉ JªÉÉ±É JªÉÉ±É ®JÉÉ ÊEò ¤ÉSSÉ xÉ SÉÉ½ ÊVÉºÉ ¦ÉÒ iÉ®½ ºÉ Ê±ÉJÉÉ ½É, =ºÉ¨É MÉ±ÉÊiÉªÉÉ xÉ ÊxÉEòÉ±ÉÒ VÉÉB* =ºÉ |ÉÉiºÉÉÊ½iÉ ÊEòªÉÉ VÉÉB* ºÉEòÉ®ÉiàEò ºÉZÉÉ´É ±ÉMÉÉiÉÉ® ÊnB ÊVÉºÉºÉ ±ÉJÉxÉ ¨É ®ÉSÉEòiÉÉ +É® ¨ÉWÉÉ ¤ÉxÉÉ ®½*

VÉ¤É ¦ÉÒ ½¨É ºEò±É ¨É Eòn¨É ®JÉiÉ, ¤ÉSSÉ {É½±É ºÉ ½Ò ½¨ÉÉ®Ò ®É½ iÉEòiÉ Ê¨É±ÉiÉ* {É½±É ºÉ Ê±ÉJÉÒ ½< +{ÉxÉÒ f® ºÉÉ®Ò ®SÉxÉÉB +É® ÊSÉjÉ ½¨É ±ÉÉEò® niÉ* EòUÉ ºEò±ÉÉ ¨É ¤ÉSSÉ <ºÉ Eòn® =iºÉÉÊ½iÉ lÉ ÊEò =x½ÉxÉ ±ÉJÉÉ +É® ÊSÉjÉÉ EòÉ ®JÉxÉ Eò Ê±ÉB ¤Éc JÉÉÉEòÉ EòÉ VÉMÉÉÉcEò® {ÉÊ]ªÉÉ ¤ÉxÉÉ ±ÉÒ lÉÒ* nÒ´ÉÉ® +JÉ¤ÉÉ® ¨É ®SÉxÉÉ+É ªÉÉ ÊSÉjÉÉ EòÉ +xÉÉ ¤ÉSSÉÉ EòÉ ¤É½iÉ VÉÉ¶É Ên±ÉiÉÉ, =x½ ±ÉMÉiÉÉ ÊEò =xÉEòÒ ±ÉJÉxÉÒ ªÉÉ ÊSÉjÉ EòÒ +½Ê¨ÉªÉiÉ ½ +É® ´É BEò¨ÉÉ½Ìx¨ÉhÉ EòÉ¨É Eò® ®½ ½*

|É¡ªÉEò ¤ÉSSÉÉ +{ÉxÉ +É{É ¨É JÉÉºÉ ½É¡ÉÉ ½ +É® ½® ¤ÉSSÉÉ nºÉ® ºÉ +±ÉMÉ ¦ÉÒ ½É¡ÉÉ ½* ªÉ½É ¡ÉEò ÊEò =ºÉEòÒ +Ê¦É´ªÉÎCiÉ EòÉ ¡É®ÒEòÉ ¦ÉÒ nºÉ® ºÉ VÉnÉ ½É¡ÉÉ ½* ¤ÉSSÉÉ ¨É +{ÉxÉ +ÉºÉ{ÉÉºÉ EòÒ SÉÒWÉÉ EòÉ MÉ½®É< ºÉ nJÉxÉ EòÒ lÉ¨É¡ÉÉ ½É¡ÉÒ ½ +É® ´É ¶É¤nÉ Eò ¨ÉÉvªÉ¨É ºÉ =xÉEòÉ JÉ¤É ¤ÉÉ®ÒEòÒ ºÉ o¶ªÉ ¦ÉÒ JÉÒSÉ¡É ½* <ºÉ ºÉ½VÉ ¤ÉÉ±É |É´ÉÊkÉ EòÉ ¤ÉgÉ´ÉÉ ¡É¦ÉÒ Ê¨É±É¡ÉÉ ½ VÉ¤É =x½ +ÉWÉÉnÒ Ê¨É±É +{ÉxÉ ¡É®ÒEò ºÉ ºÉÉSÉxÉ, Ê±ÉJÉxÉ, ÊSÉjÉ ¤ÉxÉÉxÉ EòÒ; ®ÉEò]ÉEò ªÉÉ ºÉ½Ò-MÉ±É¡É Eò n¤ÉÉ´É Eò Ê¤ÉxÉÉ +{ÉxÉÒ Eò±É¨É ªÉÉ EòSÉÒ EòÉ SÉ±ÉÉxÉ EòÒ*

{ÉºÉ¡ÉEòÉ±ÉªÉ B´É MÉÊ¡ÉÊ´ÉÊvÉ EòÉªÉGò¨É ¨É ¤ÉSSÉÉ EòÉ +{ÉxÉÒ ¤ÉÉ¡É Eò½xÉ EòÉ, ¦ÉÉ¹ÉÉ EòÉ +{ÉxÉÒ ¡É®½ ºÉ JÉ±ÉEò® |ÉªÉÉMÉ Eò®xÉ EòÉ ¨ÉÉEòÉ Ê¨É±ÉÉ* <ºÉºÉ ¤ÉSSÉÉ EòÒ ®SÉxÉÉ+É EòÒ ºÉJªÉÉ ±ÉMÉÉ¡ÉÉ® ¤ÉgªÉÒ ®½Ò, ¤ÉgªÉÒ ®½Ò* nÒ´ÉÉ® +J¤ÉÉ® ¨É ®SÉxÉÉB +É® ÊSÉjÉ ¡ÉÉ VÉMÉ½ {ÉÉ ½Ò ®½ lÉ {É® ºÉÉ¨ÉÒÉÒ Eò xÉx½ {É½ÉcÉ +É® ¤ÉSSÉÉ Eò ¤ÉgªÉ =¡ºÉÉ½ EòÉ nJÉ¡É ½B ½º¡ÉÊ±ÉÊJÉ¡É {ÉÊjÉEòÉ+É EòÉ ÊxÉEòÉ±ÉxÉ EòÉ Ê´ÉSÉÉ® VÉx¨ÉÉ* +É® ¶É¯û+É¡É ½< *]*¨É¯û ºÉ* (]*¨É¯ûüxÉÉ¨É ¤ÉSSÉÉ xÉ SÉxÉÉ lÉÉ*]*¨É¯ûü¡Én (¡Én{ÉkÉÉ) Eò ¡ò±É EòÉ xÉÉ¨É ½*) Ê¡ò® <ºÉ ÊºÉ±ÉÊºÉ±É ¨É +É´ÉÉWÉ, +VÉ¤É MÉVÉ¤É, ¤ÉSSÉÉ EòÒ nÊxÉªÉÉ, nÉºiÉÒ, BEò xÉVÉ®, MÉ±Énºi¡ÉÉ, xÉnxÉ, ºÉ¤É EòÒ ¶ÉÉxÉ...xÉÉ¨ÉEò ½ºiÉÊ±ÉÊJÉ¡É {ÉÊjÉEòÉB ¦ÉÒ VÉcMÉ<* <xÉ¨É |É¡ªÉEò ºÉEò±É Eò Eò< ºÉÉ® ¤ÉSSÉÉ EòÒ ®SÉxÉÉ+É EòÉ VÉMÉ½ Ê¨É±ÉÒ* SÉEò¨ÉEò ¨É ¦ÉÒ SÉÊxÉxnÉ ®SÉxÉÉB |ÉEòÉÊ¶É¡É ½É¡ÉÒ ®½Ò*

¤ÉSSÉÉ EòÒ <xÉ ®SÉxÉÉ+É ¨É ºÉÉ¡òMÉÉ< ½ +É® Ê¤ÉxÉÉ ±ÉÉMÉ-±É{É] Eò Eò½xÉ EòÉ +xnÉWÉ ¦ÉÒ* VÉ¤É <xÉ ºÉ¦ÉÒ ½ºiÉÊ±ÉÊJÉ¡É {ÉÊjÉEòÉ+É EòÉ BEò ºÉÉlÉ nJÉÉ MÉªÉÉ ¡ÉÉ <xÉ¨É ¤ÉSSÉÉ Eò oÎ¹]EòÉhÉ ºÉ ÊSÉÉjÉ¡É OÉÉ¨ÉÒhÉ VÉÒ´ÉxÉ EòÒ BEò MÉWÉ¤É EòÒ ZÉ±ÉEò ÊnJÉÉ< {ÉcÒ +É® <ºÉ ¡É®½ <ºÉ ºÉEò±ÉxÉ EòÒ ¦ÉÊ¨ÉEòÉ ¤ÉxÉÒ* <ºÉ¨É ¨ÉÉvªÉÊ¨ÉEò EòlÉÉ+É Eò =xÉ ¤ÉSSÉÉ Eò ÊSÉjÉ +É® ®SÉxÉÉB ¶ÉÉÊ¨É±É ½ VÉÉ {ÉºÉ¡ÉEòÉ±ÉªÉ B´É MÉÊ¡ÉÊ´ÉÊvÉ EòÉªÉGò¨É ºÉ VÉc ½* ®SÉxÉÉ+É Eò SÉªÉxÉ ¨É <ºÉ ¤ÉÉ¡É EòÉ vªÉÉxÉ ®JÉÉ MÉªÉÉ ½ ÊEò =xÉ¨É ¨ÉÉÊ±ÉEòÉ¡ÉÉ +É® Ê´É¹ÉªÉ EòÒ Ê´ÉÊ´ÉvÉ¡ÉÉ ½É* ºÉÉlÉ ½Ò Eò½xÉÒ Eò½xÉ EòÒ ¶É±ÉÒ ¨É ¦ÉÒ +±ÉMÉ-+±ÉMÉ ¡É®½ Eò º´ÉÉn EòÉ ¨ÉWÉÉ +ÉB* ±ÉÒÊVÉB, *]*¨É¯û +É{ÉEò ºÉÉ¨ÉxÉ ½, ÊEò¡ÉÉ¤É EòÒ ¶ÉC±É ¨É...

{ÉºÉ¡ÉEòÉ±ÉªÉ B´É MÉÊ¡ÉÊ´ÉÊvÉ EòÉªÉGò¨É,

BEò±É´ªÉ

¤ÉÉn±É, U`´ÉÒ, vÉÉxÉÒPÉÉ]Ò,
ÊWÉ±ÉÉ n´ÉÉºÉ, ¨ÉvªÉ |Én¶É

एकलव्य

एकलव्य एक स्वैच्छिक संस्था है जो पिछले कई वर्षों से शिक्षा एवं जनविज्ञान के क्षेत्र में काम कर रही है। एकलव्य की गतिविधियाँ स्कूल में व स्कूल के बाहर दोनों क्षेत्रों में हैं।

एकलव्य का मुख्य उद्देश्य ऐसी शिक्षा का विकास करना है जो बच्चे से व उसके पर्यावरण से जुड़ी हो; जो खेल, गतिविधि व सृजनात्मक पहलुओं पर आधारित हो। अपने काम के दौरान हमने पाया है कि स्कूली प्रयास तभी सार्थक हो सकते हैं जब बच्चों को स्कूली समय के बाद, स्कूल से बाहर और घर में भी, रचनात्मक गतिविधियों के साधन उपलब्ध हों। किताबें तथा पत्रिकाएँ इन साधनों का एक अहम हिस्सा हैं।

पिछले कुछ वर्षों में हमने अपने काम का विस्तार प्रकाशन के क्षेत्र में भी किया है। बच्चों की पत्रिका *चकमक* के अलावा *स्रोत* (विज्ञान एवं टेक्नॉलॉजी फीचर्स) तथा *शैक्षणिक संदर्भ* (शैक्षिक पत्रिका) हमारे नियमित प्रकाशन हैं। शिक्षा, जनविज्ञान एवं बच्चों के लिए सृजनात्मक गतिविधियों के अलावा विकास के व्यापक मुद्दों से जुड़ी किताबें, पुस्तिकाएँ, सामग्री आदि भी एकलव्य ने विकसित एवं प्रकाशित की हैं।

वर्तमान में एकलव्य मध्य प्रदेश में भोपाल, होशंगाबाद, पिपरिया, हरदा, देवास, इन्दौर, उज्जैन, शाहपुर (बैतूल) व परासिया (छिन्दवाड़ा) में स्थित कार्यालयों के माध्यम से कार्यरत है।

इस किताब की सामग्री एवं सज्जा पर आपके सुझावों का स्वागत है। इससे आगामी किताबों को अधिक आकर्षक, रुचिकर एवं उपयोगी बनाने में हमें मदद मिलेगी।

सम्पर्क: books@eklavya.in
ई-10, शंकर नगर बी.डी.ए. कॉलोनी, शिवाजी नगर,
भोपाल - 462016

¤ÉSSÉ ¤ÉcÉ VÉºÉ xÉ½Ó ½ÉiÉ* ´É +{ÉxÉÒ iÉ®½ EÒ ±ÉÉMÉ ½ÉiÉ ½* ´É xÉ iÉÉ ¤ÉcÉ EÒÒ iÉ®½ ºÉÉSÉiÉ ½, xÉ ¤ÉcÉ EÒÒ iÉ®½ ¤ÉÉ±ÉiÉ ½, xÉ ¤ÉcÉ EÒÒ iÉ®½ Ê±ÉJÉiÉ ½, xÉ ¤ÉcÉ VÉºÉ ÊSÉjÉ ¤ÉxÉÉiÉ ½* ´É nÊxÉªÉÉ EÉ +{ÉxÉÒ ½Ò iÉ®½ ºÉ nJÉiÉ ½ +É® +{ÉxÉÒ ®SÉxÉÉ+É ¨É =ºÉ <ºÉ fMÉ ºÉ |ɺiÉiÉ EÒ®iÉ ½ ÊEÒ ¤Éc =ºÉEÒÒ EÒ±{ÉxÉÉ ¦ÉÒ xɽÓ EÒ® ºÉEÒiÉ* =xÉ ®SÉxÉÉ+É EÉ {Égi-nJÉEÒ® ¤Éc ±ÉÉMÉ ÊºÉ¡Ò +SÉÎ¨¦ÉiÉ ½É ºÉEÒiÉ ½* ªÉÉ Ê¡Ò® +MÉ® ´É SÉɽ iÉÉ ´É ¦ÉÒ, ¤ÉSSÉÉ EÒÒ ½Ò iÉ®½, =x½ {ÉgxÉ-nJÉxÉ EÉ ¨ÉWÉÉ ±É] ºÉEÒiÉ ½*

<ºÉ ÊEÒiÉÉ¤É ¨É ¤ÉSSÉÉ EÒÒ BºÉÒ ½Ò ®SÉxÉÉB ½, +É® ´É ¤ÉSSÉÉ +É® ¤ÉcÉ, nÉxÉÉ EÒ ÊãÉB ½*

एकलव्य

¨É±ªÉ: ` 35.00
A0195H
ISBN: 978-93-81300-42-8
9 789381 300428
SRTT के वित्तीय सहयोग से विकसित